

УДК:81'253+811.92+316.77

С. П. Грушко

ПЕРЕКЛАД ЯК ПРОЦЕС МІЖМОВНОЇ І МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена проблемам перекладу, які розглядаються у площині міжкультурної комунікації. Цей феномен передбачає зіставлення культур і мов, є змістовним аспектом соціальної взаємодії, передбачає обмін інформацією у різноманітних процесах спілкування. Сам акт перекладу трактується не тільки як засіб, але і як різновид міжкультурної комунікації. Увага акцентується на комунікативних невдачах перекладу, які найбільше проявляються у недостатній обізнаності поза текстових явищ і мовних девіаціях.

Ключові слова: адекватний переклад, міжкультурна комунікація, лінгвістика, прагматика, мова.

Статья посвящена проблемам перевода, которые рассматриваются в контексте межкультурной коммуникации. Этот феномен предполагает соотносённость культур и языков, является содержательным аспектом социального взаимодействия, предполагает обмен информацией в разнообразных процессах общения. Сам акт перевода трактуется не только как способ, но и как разновидность межкультурной коммуникации. Внимание акцентируется на коммуникативных неудачах перевода, которые наиболее часто проявляются в недостаточном знании нетекстовых явлений и языковых девиаций.

Ключевые слова: адекватный перевод, межкультурная коммуникация, лингвистика, прагматика, язык.

The article is devoted to the problems of translation in the context of cross-cultural communication. Being a substantial aspect of social interaction this phenomenon presupposes interrelationship of cultures and languages as well as information interchange within various kinds of communication processes. The act of translation itself is interpreted not only as a way, but also as a variety of cross-cultural communication. Attention is fixed upon some communicative translation failures which are caused mostly by translator's / interpreter's insufficient knowledge in the field of non-textual phenomena or linguistic deviations.

Key words: adequate translation, cross-cultural communication, linguistics, pragmatics, language.

Сучасні євроінтеграційні процеси, які відбуваються у світі, актуалізують міжмовні та міжкультурні комунікації у їх поліфункціональній значущості: це і обмін різноманітною інформацією у взаємодії представників різних культур, і спілкування, яке відбувається в умовах значних культурно-обумовлених відмінностей у комунікативній компетенції його учасників. Проектуючи поняття комунікація на царину лінгвістики, Ф. Бацевич зауважує, що сама дефініція («комунікація». — С. Г.) — це «смысловий та ідеально-змістовий аспект соціальної взаємодії; обмін інформацією в різноманітних процесах спілкування» [1: 28].

У кожному акті комунікації перекладач фактично є посередником у діалозі культур, а переклад — процесом інтерпретації, вторинним породженням тексту у різних галузях людської діяльності. Отже комунікативно-прагматичні особливості тексту (усного або письмового), проєкція авторського тексту на іншу культуру, особистість автора тексту в контексті культури, що сприймається, власні професійні якості перекладача, — всі ці фактори і пов'язані з ними проблеми актуалізуються у площині міжкультурної комунікації. Важливість міжкультурної, міжмовної комунікації на сучасному розвитку української держави спонукає активізувати дослідження у галузі перекладознавства. Саме цим обумовлена **актуальність** нашого дослідження.

Мета дослідження — дослідити переклад як засіб і особливий підвид міжкультурної комунікації.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- 1) проаналізувати наукові розвідки учених-мовознавців в контексті теорії і практики міжкультурних комунікацій;
- 2) дослідити зв'язок прагмолінгвістики з теорією перекладу і міжкультурними комунікаціями;
- 3) виявити у перекладі роль нетекстових комунікативних факторів і девіацій.

Поряд із дослідженням лінгвістичних аспектів перекладацької діяльності, на часі й проблеми в контексті теорії і практики міжкультурних комунікацій, про що свідчать численні праці вітчизняних і зарубіжних мовознавців, наукові розвідки яких формують макрокультурний контекст: Н. Аругюнової [2], Ф. Бацевич [1], П. Донець [3], В. Коптілова [4], Є. Падучевої [2], Я. Рецкера [5], А. Федорова [6],

Г. Чернова [7], О. Kade [8], J. Catford [9], W. F. Mackey [10], E. Nida [11] та інших.

Усвідомлення суспільних потреб у науковому узагальненні перекладацької діяльності, розвиток мовознавства, теорії комунікації та інших галузей знань забезпечили наукову базу для вивчення перекладу і появу серйозних досліджень у площині перекладу, що переконливо довели можливість і перспективність створення наукового напрямку для виявлення суті перекладу в процесі міжмовної та міжкультурної комунікації і самої науки перекладу [1, 5, 7, 10, 14], хоча ще в середині ХХ століття видатний радянський лінгвіст А. Реформатський дав негативну відповідь на питання про можливість створення «науки про переклад», аргументуючи це тим, що практика перекладу користується даними різних галузей науки про мову, тому вона не може мати власної теорії [12]. Проте з другої половини ХХ століття теорія перекладу міцно утвердилась як самостійна наукова дисципліна і важлива складова у дослідженнях міжкультурної комунікації [2, 3, 5, 7], актуалізувавши такі напрями мовознавства, як комунікативна лінгвістика і прагмалінгвістика, розвитку яких сприяють певні екстралінгвістичні чинники.

Ч. Моріс, який увів у науковий дискурс термін «прагматика», розумів його значення як вчення про відношення знаків до їх інтерпретаторів. Характеризуючи конкретні завдання і проблеми прагматичних досліджень природних мов, Н. Арутюнова і Є. Падучева відзначають, що вони, поступово розширюючись, виявляють тенденцію до стирання межі між лінгвістикою і суміжними дисциплінами (психологією, соціологією і етнографією), з одного боку, і розділами лінгвістики (семантикою, риторикою, стилістикою) — з іншого. Прагматика відповідає синтетичному підходу до мови [2].

Сукупність цих чинників як зв'язок значень із позамовною дійсністю, мовним контекстом, експліцитними й імпліцитними комунікативними установками, що пов'язують висловлювання із змінними учасниками комунікації, — суб'єктом мови, адресатом, фондом знань і думок, ситуацією (місцем і часом), в якій здійснюється мовний акт, створює мозаїку контексту, який забезпечує вхід у прагматичні суміжні дисципліни і забезпечує їх синтезуючу місію.

А. Маслова переконливо довела, що у сучасному мовознавстві відбувається зміна антропологічної парадигми, «перехід інтересів до-

слідника з об'єктів пізнання на суб'єкт, тобто аналізується людина в мові та мова в людині» [13: 35]. Прагмалінгвістика, знову-таки за висловом А. Маслової, «не має чітких контурів», проте вона репрезентує комплекс питань, пов'язаних із адресантом та адресатом, їхньою взаємодією у комунікації. У зв'язку з цим комунікативна лінгвістика, а отже, й прагмалінгвістика виокремлюється як галузь лінгвістичних досліджень, що досліджує відношення між мовними одиницями та умовами їх вживання в окресленому комунікативно-прагматичному просторі [13].

Вже підкреслювалося, що вимога комунікативно-прагматичної еквівалентності є найголовнішою з вимог, що висуваються до перекладу, адже це передбачає передачу комунікативного ефекту початкового тексту. Звідси був зроблений висновок про ієрархію рівнів еквівалентності, згідно з яким прагматичний рівень, що включає такі важливі для перекладу елементи, як комунікативна інтенція, комунікативний ефект, установка на адресата, — керує іншими рівнями, є частиною еквівалентності взагалі і нашаровується на інші рівні. Тоді виникає питання: які існують прагматичні відносини, що характеризують переклад як процес міжмовної і міжкультурної комунікації? Для того, щоб відповісти на це питання, необхідно розглянути основні ланки процесу перекладу, в яких реалізуються різні типи відносин між знаками і комунікантами. Перш за все, характерною особливістю цих ланок комунікативного ланцюжка є їх двох'ярусний характер: акти первинної і вторинної комунікації утворюють два яруси; вторинна комунікація нашаровується на первинну.

У ланках цієї комунікативної схеми виникають різні типи прагматичних відносин, тобто відносин між знаковими сукупностями (текстами) або їх елементами, з одного боку, і комунікантами — з іншого. Особливістю комунікації є те, що відносини, що виникають у певних ланках первинної комунікації, відтворюються (у відповідно модифікованому вигляді) у вторинній комунікації.

Сам термін «міжкультурна комунікація» свідчить про зіставлення культур і мов, що актуалізує перекладацьку діяльність, адже перекладач виступає своєрідним каналом, яким рухається інформація від автора оригіналу до його кінцевого «споживача», або реципієнта. Обов'язковою умовою адекватного перекладу є знайомство з культурою, її характерними ознаками, адже правильна інтерпретація ви-

хідного повідомлення є необхідною умовою точного перекладу. Отже переклад можна трактувати як різновид міжкультурної комунікації. У цьому контексті важливим є визначення адекватного перекладу А. Федоровим. Учений вважав, що адекватний переклад має відповідати оригіналу за функцією (повноцінність передачі) і за вибором засобів перекладачем (повноцінність мови й стилю) [6]. Отже, функціональна точність, адекватного перекладу, не лише припускає, а й вимагає відмови від формальних, словникових еквівалентів. Тут необхідно враховувати діяльність перекладача, його суб'єктивний підхід. Ідеться не стільки про порушення принципу точності передачі змісту, скільки про необхідність дотримання граматичних і стилістичних норм мови перекладу. Фахівець у галузі перекладу мусить насамперед оцінювати й сприймати ідею тексту, що піддається перекладу, і передавати її відповідно мовним нормам.

Функціональні параметри тексту далеко не рівнозначні з погляду потенційної можливості їх передачі у перекладі. Про це, зокрема, пише О. Каде: будь-які тексти можуть замінюватися текстами мови перекладу при збереженні незмінним «раціонального інформаційного змісту». Що ж до передачі інших елементів змісту (експресивно-емоційного навантаження, художньо-естетичної цінності, прагматичного навантаження, обумовленого мовними особливостями певних мовних колективів, конотативних компонентів значення), то питання про їх передачу вимагає, на думку О. Каде, подальших досліджень [8: 26].

У процесі перекладу (художнього, науково-технічного тексту) відбувається інформування реципієнта. Без сумніву, тут можливі комунікативні невдачі, які частіше за все спостерігаються у двох аспектах: у неадекватній передачі нетекстових комунікативних факторів і мовних девіаціях.

У першому випадку перекладач чужомовного тексту прагне виконати переклад більш образною і яскравою мовою, ніж цього потребує сам текст, або недостатньо враховує нетекстові комунікативні фактори і позавербальну інформацію тексту, що й призводить до міжкультурних непорозумінь, які включають тематичні, мотиваційні, ситуаційні, естетичні чинники.

У другому випадку комунікативні непорозуміння пов'язані із мовними девіаціями, адже інформація подається виключно через посе-

редника-перекладача, тобто мовні девіації виступають складовими категорії комунікативних девіацій. «Мовні девіації ґрунтуються на конфлікті між когнітивним і мовним, тобто гнучким, мінливим способом мислення і формалізованим, узуалізованим способом його вираження засобами ідіотетичної мови» [1: 214]. Для нас особливий інтерес становлять мовні девіації, пов'язані з мовним кодом, де найчастіше відбувається непорозуміння. Наприклад, важливим чинником таких непорозумінь, мовних девіацій у міжкультурній комунікації є активні запозичення з англійської мови, особливо в царині термінології.

Шляхи розв'язання міжкультурних непорозумінь, що становлять ключову галузь теорії міжкультурної комунікації, без сумніву, допомагають вирішувати проблему подолання труднощів у перекладі. Передбачається, що перекладачі орієнтуються в типології міжкультурних непорозумінь, бачать різницю не лише в різноманітних культурно-специфічних смислах, а й у їх відтінках.

Могутнім стимулом для активізації наукових досліджень у царині міжкультурних комунікацій в її перекладацькому аспекті, в цій надзвичайно важливій і ще до кінця не пізнаній сфері, слугують, з одного боку, потреби сучасного суспільства, в якому переклад грає все більш значну роль, а з іншої — нові досягнення мовознавства в таких сферах, як лінгвістика тексту, синтаксична семантика, комунікативна лінгвістика, соціо- і психолінгвістика, прагмалінгвістика. Особливе значення в створенні сприятливих умов для розвитку теорії перекладу мав поворот сучасного мовознавства від орієнтації на іманентні властивості мови і на статичні описи внутрішньосистемних відносин до установки на розкриття зв'язків між мовою і людиною, між мовою і суспільством, на виявлення динаміки функціонування мови в реальних ситуаціях спілкування.

У той же час і теорія перекладу, розширивши свої горизонти під впливом названих напрямів, у свою чергу збагатила мовознавство новими даними, що розширили наші уявлення про природу і функціонування мови. Насправді, будучи унікальною сферою мовної діяльності, де стикаються один з одним не тільки різні мови, а й різні культури, а інколи й різні цивілізації, переклад є природною експериментальною лабораторією, в якій багато лінгвістичних теорій піддаються «перевірці на міцність».

Разом з тим треба визнати, що практика перекладу у галузі між-культурних комунікацій ще чекає свого теоретичного осмислення. Ученими-мовознавцями зроблені лише перші, хоча й багатообіцяючі, кроки в пізнанні процесу перекладу. Як і раніше, ведуться суперечки навколо таких фундаментальних проблем, як суть перекладу, визначення його меж, або, іншими словами, чітке розмежування перекладу й різних видів квазіперекладацької діяльності. Ці проблеми, які хвилювали учених-перекладачів ще в 40–50-ті роки, за останній час ніби відійшли на задній план через підвищений інтерес до процесуальних і семіотичних аспектів перекладу, але це не свідчить про те, що вони втратили свою актуальність.

Зараз у центрі уваги теоретиків перекладу опинилися такі важливі питання, як еквівалентність перекладу і її типи, процедури і стратегія перекладу, переклад як комунікативний акт, прагматика перекладу. При цьому далеко не завжди вдається виявити взаємозв'язок між цими аспектами перекладу і їх відношення до названої вище традиційної проблематики.

Семантичні розбіжності, які існують між мовами, не створюють непереборного бар'єру для міжмовної комунікації, і зокрема для перекладу. П. Чесноков має рацію, відзначаючи, що виразні можливості системи будь-якої мови вельми обмежені, але це не є перешкодою для пізнавальної діяльності людей, тому що пізнання, які стимулюються завданнями, що ставить перед людиною практика, здійснюються не на базі закріпленої системи мови, а на базі нескінченної багатообразної, гнучкої і рухомої мови, що використовує засоби мовної системи і володіє безмежними можливостями комбінування її одиниць. Звідси робиться висновок, що має найбезпосередніше відношення до проблеми можливостей перекладу: «Чим більше зміцнюються зв'язки між народами, чим більше нівелюються відмінності в їх практичній діяльності та умовах життя, тим більшої єдності набувають їх пізнавальні інтереси, тим більшу роль починає відігравати процес подолання семантичних розбіжностей у мові» [14: 47–50].

Отже, підсумовуючи вищесказане підкреслимо: питання про переклад у міжкультурній комунікації є в своїй основі питанням філософським, методологічним, значною мірою похідним від потрактування проблеми співвідношення мови й мислення. Логіка думки однакова для всіх людей, адже вона витікає з природи людського

пізнання, обумовленої потребами пізнавальної діяльності людини і потребами практики. Саме ця спільність логічності думки, загально-людський характер логічних форм, а також наявність семантичних універсалій, що характеризують мову загалом, складають ту основу, на якій виникає принципова можливість передачі інформації через посередництво перекладу.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. — Львів: ЛНУ, 2004. — 342 с.
2. Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1985. — Вып. 16: Лингвистическая прагматика. — С. 21–38.
3. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: Монография / П. Н. Донец — Харьков: Штрих, 2001. — 386 с.
4. Коптілов В. Теорія і практика перекладу: Навч. посіб. / В. Коптілов — К.: Юніверс, 2002. — 280 с.
5. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. — М.: Междунар. отношения, 1974. — 345 с.
6. Федоров А. В. Основы общей теории перевода / А. В. Федоров — М.: Высш. школа, 1983. — 345 с.
7. Чернов Г. В. Теория и практика синхронного перевода. — М.: Междунар. отношения, 1978. — 234 с.
8. Kade O. Zu einigen Grundpositionen bei der theoretischen Erklärung der Sprachmittlung als menschlicher Tätigkeit // Übersetzungswissenschaftliche Beiträge. — Leipzig, 1977. — [N] 1.
9. Catford J. A. Linguistic theory of translation. — Oxford, 1965. — 324 с.
10. Mackey W. F. The Description of Bilingualism // Readings in the Sociology of Language. — The Hague: Mouton, 1968. — P. 554–584.
11. Nida E. A., Taber C. The theory and practice of translation. Leiden, 1969. — 345 p.
12. Реформатский А. А. Принципы синхронного описания языка / А. А. Реформатский // Реформатский А. А. Лингвистика и поэтика. — М.: МГУ, 1987. — С. 20–40.
13. Маслова А. Ю. Введение в прагмалингвистику: Учебное пособие / А. Ю. Маслова. — М.: Флинта: Наука, 2008. — 152 с.
14. Чесноков П. В. Слово и соответствующая ему единица мышления / П. В. Чесноков. — М., 1967. — 265 с.